

NAGYVÁRAD, ADY...

TODOR MANOJLOVIC

Kicsit nehéz nekem a váradi éveimről és különösen persze Adyról és köréről beszélni, mert már annyiszor meséltem erről kíváncsi újságíróknak, hogy félek, ismétlem magam, de hát talán sikerül majd valami új ecsetvonást adni a régi képhez, és így azután könnyebben lesz élvezhető.

Nem is tudom, hol kezdjem, mit mondjak el legelőbb, talán magát az imerkedést Adyval, azt a híres téli estét, mikor először jelent meg Váradon, és mi az Emke kávéházban egy szeparéban fogadtuk és beszélgettünk vele. Emlékezetes est volt mindenestre, mert mindenki, akinek valami köze volt az irodalomhoz, az íráshoz, odajött, mondhatni odatolakodott. Sokan voltak, főleg tanárok, olyanok is, akik még ingadoztak az Ady-imádat és az Ady-kritika között. Ezek is kíváncsian eljöttek, hogy lássák ezt a csodát — Adyt.

Mindenestre nagy meglepetés volt, hogy a találkozás egyáltalán nem úgy zajlott le, mint többnyire, ha hírneves emberrel találkozunk, akiről már sokat hallottunk. Tudniillik Ady egészen komolyan és minden póz nélkül viselkedett, udvariasan kezét szorított, sőt még a nevét is bemondta a bemutatkozásnál; ezen aztán később jót derültünk. Mondom, igen nagy gyülekezet volt ez a szűk kártyaszobában, valamint negyvenen voltunk ott, s az egész légkör egyszerűen bevilágított a váradi intelligencia hangulatába. Láttam, hogy Ady ott már egy kis bálványféle volt, mert hát előbb pár éve már dolgozott a *Nagyvárad* *Naplónál*, Fehér Dezsőnél, a híres vidéki főszerkesztőnél, aki azzal büszkélkedett, hogy ő nevelte ki Adyt. Szóval, olyan népszerűsége volt ebben a körben, amilyen már nem is költői, hanem valamiféle politikai kedvencnek dukál.

Persze tudtam, hogy már jó ideje a balpártiakkal, a szocialistákkal tart, de nem közvetlen, beiratkozott tagként, hanem mint jó szövetséges és jó barát. Velük beszélt meg mindent a politikában. És nagyon büszke volt erre. Jellemző az a híres eset, amikor a *Népszava* valamilyen irodalmi díjat Csizmadia Sándornak osztott oda egy, nem tudom, bizonyára forradalmi verséért. Adyt ez nagyon megsértette. Kijelentette, már ahogy ő szokta: „Ezt nem lehet! Ha én itt vagyok, más nagy költő itt nincs! És ne csizmadiáskodjatok! Ha ezt nem látjátok be, akkor alászolgája, otthagylak titeket az újságotokkal együtt!” És akkor tényleg szakadás történt, a *Népszava* egy ideig Ady nélkül büszkélkedett, és hozta továbbra is Csizmadia Sándor meg egypár hasonló fiatal költő

munkáit, de — s ez jellemző Adyra — a végén megsajnálta őket. Ő sajnálja és velük van, mondta, de nem hagyja magát „kifirundevancigolni” más költőcskékkal, még ha szocialisták, akkor se. Ahogyan az öregeket nem tűri, azt mondja, a túl fiatalokat sem. Szóval, jött a békülés és az a híres verse, hogy: „Kívánok harcos jónapot...”, ez a nagy vallomása a proletárokhöz. Amikor nagy úgyről volt szó, félretette a sérelmeit, de nem akarta lekötöni magát, csak ő volt az úr, aki adott. Nem tűrte, hogy mások rendezzék a dolgot.

Amikor Ady Váradra jött, egy kis társaság, a legintimebb, mindig a leghosszabb éjszakai üldögéléseken is kitartott vele. Ezt Ady nagyon tudta becsülni. Ebbe a csoportba tartoztam én is. Esténként jött Nagy Mihály, az ügyvéd és újságíró, Ady imádója, aki az egész Adyt kívülről tudta. És mi mindannyian sokat tudtunk verseiből kívülről, valahogy ez ragályos volt, folyton idéztük Adyt, vagy parafráztuk szereteteljes paródiákkal. Szóval esténként Nagy Miska volt az összejövetelek titkos rendezője, nehogy avatatlanok is megjelenjenek. Azt mondta: „Megjött Endre. Estére találkozunk a rendes helyen.” Ott volt a színház mögött ez a híres „éjjeli menedékhely”. Ott üldögéltünk, ameddig lehetett, egyig, kettőig, háromig... Később kivonultunk a pályaudvar éttermébe, amely Adynak kedves helye volt. Sok ilyen szép áprilisi meg májusi hajnalt töltöttünk ott vele. Csak négyen-öten voltunk, akik végig kibírták, köztük első helyen Juhász Gyula, aki gyönyörű ember volt és nagyszerű bohém, mindenbe belement, pedig eredetileg kispapnak készült. Ő végig kitartott Ady mellett, meg én is, meg persze Nagy Mihály. No és némelykor Duttká Ákos, aki még mindig él, olyan, mint valami táltos a fehér szakállával, és aki tele van emlékekkel, és akinek nagy szerelmét, Magdát, még szintén vizsgálhattam legutóbb Budapesten. Tanúja voltam annak idején Nagyváradon, amikor Duttká szerelmet vallott és meg is kapta Magdától, aki rendkívül vonzó, fekete hajú, érdekes szemű művész nő volt. Ebből a nagy szerelemből született az a hírneves Duttká-vers, amelyet sokan már akkor az Ady-versek mellé állítottak: „Emlékszel, Magda, most van ezer éve...” Amikor három évvel ezelőtt Magyarországon jártam, úgy találtam őket ötven év múltán, ahogy elhagytam, csak egy kicsit megfakultak, megráncosodtak. Elpanaszolták, hogy Magda szívbajos és hogy nagyon kell rá vigyázni. Valóban, pár hónappal azután kaptam a hírt, hogy Magda meghalt.

Volt abban a mi Ady-körünkben (mert ez valóságos kör volt, még mielőtt megcsináltuk volna a Holnap-tömörülést) egy nagyon érdekes és nagyon jellemző nagyváradai alak: Hegedűs Nándor, a *Nagyvárad*i *Napló* egyik főmunkatársa, aki Adyval egyidejűleg vagy egy kicsit előbb lépett be oda a redakcióba, és jól ismerte Adyt egész fiatalokorától kezdve, azonkívül, váradai ember lévén, nagyszerűen ismerte az egész várost, annak különös összetételét, figuráit. Könyvet is írt Ady életének erről a hallatlanul érdekes szakaszáról, hihetetlen becsületességgel és őszinteséggel rajzolta az akkori Váradot, a város felvilágosult, haladó zsidó polgárságát, amely annyira ragaszkodott Adyhoz és amelyet Ady is szeretett. Érdekes és sajátos beállítás volt ez nála, éppúgy, mint viszonyulása a mágnásokhoz és az arisztokráciához. A legkegyetlenebbül elítélte, szidta őket, bennük látta Magyarország veszedelmét,

de az ízlése mégis nagyon dzsentris volt, és a pretenziói is. Az igazi urat adta, szinte a parodisztikus részletekben is, ahogyan öltözködött, beszélt. Úgy beszélt mindig, mint egy úriember, aki beszélhet úgy, és tényleg, ez ment is nála. Meg akarta mutatni a dzsentriknek meg az uraknak, hogy ő is tud annyira úrlenni, mint ők. Viszont az elvei és rokonszenvei egészen másutt voltak.

Ebbe a korszakba tartozik Ady nagy szerelme Lédával. Brüll úr, Léda apja, az előkelő váradai zsidó körökhöz tartozott. Nagyon előkelő öreg bácsi volt, és egy kis dzsentris hülyéskedés is volt benne, annyira beleélte magát. És Lédában is megvolt ez az előkelő, büszke tartás. De tényleg nagyon szép volt és érdekes. Nem akart senkivel sem ismerkedni, csak Ady létezett számára. Ott ő nem túrt harmadikat, uralkodónó volt.

Hegedús Nándor igen érdekes adatokat hozott elő Léda lánykoráról, férjhez menéséről stb. A férje jelentéktelen kis ember volt, de annál ügyesebb üzletember. Hegedús adta elő egyszer bulgáriai kalandjukat; ha nem ő mondja, talán el sem hittük volna. Szóval, a férj üzleti kapcsolatai révén kicsinálta, hogy mint Magyarország kereskedelmi küldöttét Bulgáriába küldjék. Léda is vele ment. Később sokat kérdezték, de ő sohasem akart beszélni erről. Mi történt ott? A férje, úgy látszik, Léda révén, nagyon megnyerte a bolgárokat, sőt udvarképes is lett. Állítólag még Ferdinánd, a fejedelem is érdeklődött a magyar szép aszszony iránt. Ez aztán megkönnyítette neki a különböző üzleteket, amelyek nem voltak egészen tiszták.

Egy éjszaka nagy letartóztatás történt Szófiában, egypár kompromittált minisztert lecsuktak, szóval egy ideális balkáni botrány tört ki. Lédáékat valaki éjjel figyelmeztette, mire ők nagy sietve visszatértek Váradra. Érthető, hogy nem szívesen emlegették ezt a szófiai kalandot.

Léda férje csakhamar ismét feltalálta magát, és Párizsban csinált jó üzletet képes levelezőlapokkal. A párizsi tartózkodás valóságos franciát csinált Lédából. Mindig szenzáció volt, amikor vendégségbe hazajött Váradra a szüleihez. Akkoriban még kevesen voltak Magyarországon meg Ausztriában, akiknek intimebb összeköttetése lett volna a franciákkal meg Párizssal.

Így ismerkedett meg vele Ady. És akkor jött Ady párizsi útja és voltaképpen átváltozása. Mindaddig ő csak Debrecenig jutott el, tipikus magyar vidéki újságíró volt, s ott, Léda mellett képződik ki és jön bele a párizsi szellemi életbe. Különben, ahogy tudom, társaságilag nemigen kapcsolódott be Párizsba. Nem könnyen tanulta a nyelveket, megérezte őket, de nem tanulta meg. Ő csak magyarul beszélt, a franciát törte. De azért megértette, megérezte az egész párizsi életet, nagyszerűen beleélte magát abba a légkörbe. Léda tolmácsolt mindig, és a francia költők verseit is lefordította neki. Itt lesz Adyból tényleg Ady, és ez Léda nagy irodalomtörténeti szerepe.

Érdekes volt azonban a családi viszony is. Léda nem vált el a férjétől, s egy balul sikerült üzleti vállalkozása után, amikor csaknem tönkrement, az öreg Brüll is kiségtette, kifizette az adósságait, ennek fejében viszont bele kellett mennie abba, hogy szemet huny Léda és Ady barátsága fölött. Lassanként annyira beleszokott abba, hogy Ady mindig ott van, hogy nemegyszer ő maga közvetített a szerelmesek kö-

zött, ha haragban voltak egymással. Ilyenkor Léda tűrhetetlen volt, és a férje szaladt, hozta Adyt vissza.

Ady különben a szerelemben borzasztó, mindent átkaroló ember volt, és ezt vallotta is, úgyhogy emiatt napirenden voltak a veszekedések. Ő úgy vélte, hogy neki szabad mindenfajta szerelem, az egész nagy élvezetes élet, mert hát rövid az ő élete; szinte testileg érezte a közeledő véget. Lényegében tehát egészen tragikusan fogta fel az életét és egész szerepét az akkori Magyarországon.

Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy jövőbe látó képessége volt. Nagyszerűen belelátott a történelembe, sok mindent előre látott. Emlékszem, tőle hallottam először a jugoszláv nevet. Az is egyik politizálgató éjjeli üldögélésünk alkalmával történt, az annexió válság idején. Adynak nagyon jó értesülései voltak, állandó összeköttetésben állt a redakciókkal, meg hát folyton kínozták a magyar kérdés, a magyar jövő, érezte a tragédiát. Mindig a legfeketebben látta a helyzetet, úgy, ahogyan a verseiben írta. Az annexió különben is veszedelmes dolog volt akkor. Először izgult fel Magyarország, először rémlett fel a háború veszélye. Az okos, jobb emberek, élükön Adyval, nem kívánták a háborút, és féltek ettől a lehetőségtől. Ady teljesen a szerbek mellett volt, és ekkor valahogy még közelebb kerültünk egymáshoz. Pašićról beszélt. Érdekes, hogy az osztrák és magyar lapok egytől egyig a legnagyobb megvetéssel írtak róla, ő meg nagy tisztelettel beszélt Pašićról. „Nagyszerű ember” — mondogatta — „letette Györgyöt a trónöröklésről, minden elégtételt megadott.” Hegedűs Nándor is ott volt, ő kérdezte: „Akkor tán nem lesz baj?” „De lesz baj” — mondja Ady — „mert ezek nem tudnak betelni, ezek tovább akarnak menni.” Mi, többiek igyekeztünk derűsebb fényben tüntetni fel az eseményeket, úgy láttuk, hogy a válságnak vége, és örültünk, hogy megint béke van. Ő erre keserűen megjegyezte: „Nincs béke. Két-három év múlva majd újra megpróbálják, és meglesz a háború”...

Lejegyezte *Aladics János*